

Наталія Богданець-Білоskalенко

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРСОНАЛІЇ
(НА ПРИКЛАДІ Я. ЧЕПІГИ)**

У статті висвітлено методологію дослідження персоналії, зокрема спадщини Я. Чепіги. Спираючись на праці науковців, тлумачення у словниках, висвітлено поняття методології, основні підходи, принципи, методи, необхідні у розкритті конкретної наукової проблеми. Запропоновані ті методи і принципи, які необхідні для розкриття багатогранної спадщини педагога, здійснення періодизації його наукової діяльності.

Ключові слова: методологія, принципи, підходи, методи, персоналія.

Дослідження наукової проблеми вимагає її вивчення в певній визначеній системі, тобто мати методологічне підґрунтя. Лише спираючись на визначені концептуальні засади, підходи, принципи, методи тощо можна здійснити грамотне, ґрунтовне, виважене, послідовне дослідження. Виконання кожної наукової роботи визначається методологічною культурою дослідника, заснованою на методологічних знаннях. І складається вона з уміння аналізувати власну наукову діяльність, науково обґрунтовувати, критично осмислювати та творчо застосовувати концепції, теорії, методи пізнання. О. Цокур слушно зауважує: «Найбільш важливими є вихідні теоретичні позиції дослідника, тому що від його світогляду, установок, цілей і завдань дослідження залежить спосіб, за допомогою якого він буде одержувати факти, тлумачити їх, робити висновки» [7, с. 17]. Для початку з'ясуємо сутність цих понять.

Термін «методологія» походить від грецьких слів *methodos* – спосіб, метод пізнання і *logos* – вчення про метод або теорія метода, тобто наука про логічну організацію, засоби і методи наукового пізнання. Зародилася наука методологія ще в період античності. Давньогрецькі філософи розглядали методологію як засіб істинного пізнання, логічно вибудовану систему. Методологія як наука почала формуватися в епоху Відродження і викристалізувалася у період Нового часу. Формування її відбувається й нині, оскільки проводяться дослідження, розвивається наука і сучасні напрацювання в методології допомагають у здійсненні наукових пошуків.

Розглянемо і порівняємо визначення методології у словниках та у визначенні вчених. Так, у філософському словнику термін «методологія» тлумачиться як система принципів та способів організації і побудови теоретичної й практичної діяльності, а також вчення про цю систему [13]. Педагогічний словник подає дещо ширше визначення такої дефініції: у

першому варіанті це «сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в якійсь науці»; у другому – вчення про методи пізнання та перетворення дійсності [1, с. 207]. Подібним до визначення у Педагогічному словнику є трактування цього терміна у Тлумачному словнику: вчення про науковий метод пізнання й перетворення світу, його філософська, теоретична основа; сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта пізнання [12, с. 617]. Таке ж визначення подає і Словник іншомовних слів [9, с. 636]. Як бачимо, всі словники пропонують ідентичні визначення методології: система чи сукупність принципів, методів дослідження, що їх застосовують у будь-якій науці.

Висвітливо частково погляди вчених на трактування цього терміна. Так, М. Дмитрієва під методологією розуміє вчення про структуру, логіку організації, принципи побудови, форми, засоби і способи наукового пізнання, що вивчає світоглядну концепцію сучасної науки, її основні вихідні теоретичні положення [10, с. 11]. Під таким кутом зору вона розуміє й методологію педагогіки, визначення якої подаємо трохи далі. Інша сучасна дослідниця І. П'ятницька-Позднякова так трактує методологію: «Вчення про структуру, логіку організації, методи та засоби діяльності в різних галузях науки, її теорії та практики, ...сукупність принципів, засобів, методів та форм наукового пізнання» [8, с. 14]. О. Цокур називає методологію «наукознавством» і розкриває дане поняття, як «вчення про структуру, логіку організації, принципи побудови, форми, засоби і способи наукового пізнання. Вона вивчає світоглядну концепцію сучасної науки, тобто основні вихідні теоретичні положення, що утвердилися в науці, які неодмінно треба знати і філософу, і філологу, і педагогу, і психологу, і математику» [7, с. 17]. Наближеним до цього тлумачення є погляди Т. Степанової. Так, у дисертаційному дослідженні вона визначає методологію як «вчення про метод наукового пізнання, про побудову людської пізнавальної діяльності» [10, с. 10]. Два останні визначення видаються нам вдалимими з-поміж інших, адже вони найбільш точно відбивають сутність цієї дефініції.

Отже, з наведених визначень можна окреслити суть цієї дефініції. Як бачимо, всі вони єдині в баченні методології: це система чи сукупність. Спираючись на подані визначення, виокремлюємо з них найголовніше: методологія – це вчення про структуру, логічну організацію та методи діяльності; це наукове пізнання, яке містить сукупність теоретичних положень про принципи побудови і засоби науково-пізнавальної діяльності. Власне, це система фундаментальних знань про проведення наукового дослідження. Але на сучасному етапі розвитку науки це ще й «специфічна сфера діяльності з виробництва методологічних знань дескриптивного (описового) та нормативного (конструктивно-рекомендаційного) типу» [6, с. 60].

Кожна наукова галузь має свою методологію. Так, зокрема відома методологія філософії, методологія науки, методологія освіти, методологія педагогіки тощо. Так, на думку А. Хуторського, методологія освіти – це «система принципів, форм, методів і засобів освітньої діяльності, а також вчення (теорія) про цю систему» [10, с. 10].

Тепер проаналізуємо підходи у визначенні педагогічної методології та з'ясуємо її особливості. Заслужують на увагу публікації і праці С. Гончаренка, М. Данілова, М. Дмитрієвої, В. Журавльова, В. Загвязинського, В. Краєвського та інших, що спрямовані на розкриття методології педагогічного, діалектичного дослідження. Розглянемо позиції цих авторів.

Отже, мета дослідження – розкрити методологічні засади у дослідженні персоналії (на прикладі Я. Чепіги).

Виходячи з аналізу праць науковців, зазначимо, що методологія педагогіки вивчає процес та результати дослідження педагогічного спрямування. У цьому випадку саме педагогічне дослідження, за В. Краєвським [5, с. 18], виступає об'єктом аналізу наукової дисципліни – методології педагогічної науки. Інший дослідник В. Загвязинський [4] вважає педагогічну методологію вченням про ключові, вихідні положення, структуру, методи науково-педагогічного дослідження; про педагогічне знання, процес його здобуття, способи практичного використання для вдосконалення системи освіти й виховання. За М. Даніловим та В. Краєвським, педагогічна методологія – це система знань про основи і структуру педагогічної теорії, про підходи, принципи та способи здобуття знань, що відображають педагогічну дійсність; система діяльності з отримання таких знань. Предметом методології педагогіки, на думку В. Краєвського, «виступає співвідношення між педагогічною дійсністю та її відображенням у педагогічній науці» [5, с. 24]. Як бачимо, поряд з широким визначенням методології педагогіки вчений суттєво звужує її предмет.

За М. Дмитрієвою [10, с. 18], методологія педагогіки спирається на діалектику і містить принципові вихідні положення, концепції, що є основою будь-якого педагогічного дослідження, і відповідають об'єктивним тенденціям розвитку сучасної науки загалом.

Слушними є думки С. Гончаренка щодо різних якісних рівнів методології. Так, змістом першого рівня є філософське знання, другого – загальнонаукова методологія, що включає характеристику різних типів наукових досліджень, їх етапи та складові: гіпотеза, об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження. Саме на ці рівні, наголошує С. Гончаренко, потрібно спиратися у педагогіці. Виходячи з цього, С. Гончаренко визначає методологію педагогіки як систему «знань про структуру педагогічної теорії, про принципи підходу і способи набуття знань, які відображають педагогічну дійсність, а також це система діяльності з одержання таких знань і обґрунтування програм, логіки, методів і оцінки

якості дослідницької діяльності» [1, с. 449]. Порівнюючи погляди багатьох учених на методологію педагогіки, помічаємо суб'єктивність у розумінні і тлумаченні, проте єдине, на чому сходяться думки – це вихідні положення, що покладено в основу дослідження. Узагальнююче розуміння методології педагогіки подає Т. Степанова [10, с. 12], яка, власне, акумулювала думки вчених, і пропонує таке визначення педагогічної методології, яке збігається і з нашою думкою. Отже, методологія педагогіки охоплює: вчення про структуру і функції педагогічного знання; основні, вихідні положення (теорії, концепції, гіпотези), що мають загальнонаукове підґрунтя (загальнонауковий смисл); вчення про логіку і методи педагогічного дослідження; вчення про способи використання одержаних науково-педагогічних знань для практичного вдосконалення освіти й виховання.

Дослідження з історії педагогіки у сучасному освітньо-науковому просторі мають неабияку вагу. Історико-педагогічні матеріали, на думку багатьох учених сьогодення (Л. Березівської, Л. Ваховського, С. Золотухіної, О. Сухомлинської), викликають глибоку зацікавленість науково-педагогічної громадськості з метою кращого розуміння історичного розвитку ХХІ століття. Академік О. Сухомлинська з-поміж історико-педагогічних досліджень виокремлює творчу біографію педагога. І вводить на означення цього термін «персоналія». Таке тлумачення знаходимо також і в інших науковців (Н. Гупан, Н. Дічек). Так, Н. Гупан поняття «педагогічна персоналія» тлумачить як «окремий предмет історико-педагогічного дослідження, в основі якого представлена творча біографія педагога у взаємозв'язках з конкретними суспільно-політичними умовами його життя та діяльності, зіставлена з розвитком педагогічної думки» [2, с. 39]. На переконання Н. Дічек, дослідження персоналій «є логічною складовою загальноісторичного процесу осмислення минулого» [3, с. 17]. Завдяки науковому обґрунтуванню О. Сухомлинської і Н. Гупана, термін «педагогічна персоналія» активно використовується у дослідженнях багатьох сучасних вчених (О. Дяченко, О. Палійчук, О. Пастушенко, К. Тимошенко та інші). Предметом започаткованої дисертації виступає розгляд життєдіяльності конкретної педагогічної персоналії – Я. Ф. Чепіги.

Для розкриття обраної теми дослідження необхідно дібрати методологічний інструментарій – наукові методи, підходи та принципи. Зазначимо, що методологію історичної науки розглядали Л. Березівська, І. Бех, С. Гончаренко, Н. Гупан, Н. Дічек, М. Євтух, Т. Завгородня, І. Зайченко, С. Золотухіна, В. Краєвський, Н. Ничкало, Н. Побірченко, О. Сухомлинська та ін.

У дослідженні персоналії та її спадщини необхідно спиратися на концептуально важливі загальнонаукові гносеологічні принципи історизму, об'єктивності, поєднання логічного та історичного, системності. Так, принцип історизму покладений в основу вивчення сучасного стану

досліджуваного об'єкта (історико-педагогічний процес кінця XIX – початку XX ст. та постать Я. Ф. Чепіги.), визначення його розвитку, змін періодів, етапів. *Принцип об'єктивності* сприяє усебічному врахуванню чинників та позитивних і негативних умов, суспільно-педагогічних причин, змісту і результатів діяльності Я. Чепіги. *Принцип поєднання логічного та історичного* забезпечить висвітлення фактів, які відтворюють історичний процес розвитку освіти, школи і навчання в Україні першої третини XX століття у поєднанні з творчою діяльністю Я. Чепіги. *Принцип системності* допоможе з'ясувати та вивчити етапи становлення вченого у контексті ідеї національної школи, що було одним з головних аспектів науково-педагогічного спрямування Я. Чепіги.

Розв'язанню завдань, поставлених у дослідженні персоналії, сприятиме комплекс теоретичних *підходів та методів* історико-педагогічного напрямку, що доповнюють один одного, застосовуються частково чи повністю. Використання у дослідженні *хронологічного* підходу дає змогу простежити й обґрунтувати послідовність та взаємозв'язок етапів розвитку ідей Я. Чепіги на тлі соціально-історичних та культурно-освітніх процесів в Україні кінця XIX – першої третини XX століття. Для визначення основних періодів життя і діяльності головної постаті, його внеску в розбудову школи, освіти і науки використовується *персоналістично-біографічний* підхід. В історії педагогіки біографічний підхід має аргументованість аналізу літературних джерел, епістолярії, спогадів на основі біографії особистості. Саме біографічний підхід з'ясовує неординарні події та факти, за якими можна вивчити закономірності відтворення головної суті творчості особистості, її самобутності та історико-соціальної зумовленості самореалізації. Наукова біографія персоналії містить насамперед описання основних етапів життєвого шляху, аналіз часу, в який жила і творила конкретна людина, характеристику оточення, процес розвитку і формування педагогічних, громадянських поглядів. За таким підходом розглянуто взаємодію соціального, духовного та предметного в аспекті життєдіяльності Я. Ф. Чепіги.

Найбільше значення в розгляді педагогічної персоналії має *парадигмальний* підхід, який, на думку О. Сухомлинської, «нині широко декларується і починає потроху використовуватися в дослідженнях. Він дає змогу розглянути логіку розвитку ідей певного педагога з позицій самої науки, її внутрішньої динаміки, з погляду виникнення і трансформації різних ідей, положень, постулатів, вироблених членом або членами окремої науково-педагогічної спільноти, що діяла в певний час і в певному просторі» [11, с. 46]. Згаданий підхід послугував історіографічному висвітленню ролі феномену особистості Я. Ф. Чепіги та її впливу на національну ідею школи та освіти в цілому; показано парадигми суперечностей національного і русифікаторського спрямування у вихованні дитини.

На думку О. Сухомлинської, дослідження педагогічної персоналії буде недостатнім без використання *синергетичного підходу*, що спонукає до пояснень наукових ідей, понять не тільки за педагогічними фактами, а й різноманітними нелінійними зв'язками між теоріями. В його контексті самореалізація розглядається як спонтанний процес. Переплітається і взаємодіє предметне, соціальне і духовне поле особистості [11, с. 45].

Окрім підходів, з проблемою історико-педагогічного пошуку співвідносяться загальні (історико-структурний, конструктивно-генетичний, порівняльно-зіставний або історико-компаративістський) та конкретні методи дослідження. Зокрема – *аналіз і синтез* для визначення вихідних положень дисертації (об'єкт, предмет, мета, завдання). Для здійснення історіографічного аспекту дослідження використано *історико-генетичний* метод, що дає змогу здійснити пошук, структурування та аналіз науково-педагогічної літератури на початку ХХ століття сучасниками Я. Чепіги та наприкінці ХХ століття дослідниками його життєдіяльності. *Історико-структурний* метод сприяє розробці структури дослідження, визначенню етапів освітньо-культурної і педагогічної діяльності Я. Чепіги. *Конструктивно-генетичний* метод застосовується для виявлення генезису родинних, національних зв'язків та їх впливу на формування феномену особистості Я. Ф. Чепіги; для наукового обґрунтування напрямів та визначення періодизації науково-педагогічної діяльності вченого в окреслений у дослідженні період. З метою порівняння поглядів певної групи вчених, просвітителів з поглядами Я. Ф. Чепіги як відбиття епохи, творцем якої він був, використовується *порівняльно-зіставний* метод. Поєднання *конкретно-пошукового* методу та історико-генетичного допоможе простежити історіографічний аспект феномену особистості вченого Я. Ф. Чепіги та його спадщини в ретроспекції у науковій літературі дослідників сучасності, аналіз якої спонукав до синтезу, систематизації та класифікації фактів і матеріалів доробку Я. Ф. Чепіги з метою актуалізації та практичного втілення. Загальні вимоги дослідження зумовили обрання методу *моделювання*, за допомогою якого буде обґрунтовано теоретико-практичну модель застосування творчої спадщини Я. Ф. Чепіги в навчанні та вихованні в сучасній системі освіти України.

Кожний видатний діяч неминуче перебуває в певному соціально-історичному зв'язку, в контексті певних відносин із соціально-економічними науковими, культурно-просвітницькими устремліннями так чи так змушений був підпорядковуватися вимогам навчального суспільства, загальним вимогам науки, соціально-економічного, культурного, політичного середовища.

Одним із методологічних аспектів дослідження виступає концепт взаємозв'язку національного і загальнолюдського, що зумовлює світоглядну парадигму особистості, зміст її діяльності, відповідно до політично-економічних та соціально-культурних явищ. Саме тому в

спектрі дослідження постає проблема аналізу педагогічної спадщини Я. Ф. Чепіги як зразка культурно-просвітницької діяльності та становлення національної школи.

На основі конструктивно-генетичного методу дослідження можна прослідкувати процес пошуку педагогом Я. Чепігою новітніх способів актуалізації всього найкращого у психолого-педагогічній науці тих часів. Зазначимо стосовно нашої персоналії і окресленого часового проміжку, що у 20–30-х рр. ХХ ст. в освіті з'явився новий педагогічний напрям – педологія. Це ґрунтовне об'єднання знань про дитину, її вікових особливостей з раннього дитинства до пристосування її в соціальному середовищі. Я. Ф. Чепіга надавав надзвичайно важливого значення розвитку педології – науки про дитину. За його ініціативою відкривається Педологічний інститут, який він і очолив. Я. Чепіга вважав, що за педологією – майбутнє національної школи в Україні. Стрижнем педологічних підходів до виховання дитини було поставлено інтереси особистості дитини. Натомість школа була ще далекою від розуміння понять педології, сутності нової науки.

Конструктивно-генетичний метод дослідження спонукає нас до розкриття поступового сходження Я. Чепіги до цілісної завершеності пошуків у загальній освітньо-виховній системі протягом періодів становлення його особистісних поглядів у педагогічній науці. Можемо стверджувати, що вся діалектика цілей і завдань педагога-вченого Я. Чепіги зумовлена переважно специфікою української ментальності. Виховні засади вченого ґрунтувалися на принципах народності, демократизму, природовідповідності дитини. Головною тезою було: на основі фізичної та духовної гармонії зберегти природну сутність людини.

Дослідження педагогічних, культурно-освітніх та психолого-етичних джерел спонукали до визначення основних напрямів науково-просвітницької діяльності Я. Чепіги в педагогічному полі кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Провідними методами було обрано класифікацію та систематизацію науково-педагогічних видань та архівних джерел. Це допоможе нам представити більш повно педагогічні погляди та наукову діяльність Я. Чепіги в єдності та цілісності, в конкретній спрямованості та практичному призначенні в контексті провідних ідей педагогів-просвітників епохи, в яку жив і творив учений.

Без наукового аналізу і творчого використання педагогічної спадщини Я. Ф. Чепіги та інших гуманістів-педагогів, учених минулого неможливе успішне розв'язання нинішніх освітньо-педагогічних проблем. Переконаємося, в результаті цього дослідження, що в науці переважають історико-педагогічні дослідження з проблематики історії української школи, історіографії персоналій педагогів, учених, які обстоювали ідеї національного навчання та виховання. До них, безумовно, належить

видатний український учений-педагог Я. Ф. Чепіга, творчість якого потребує глибокого вивчення.

Підсумовуючи вище сказане, узагальнюємо положення про те, що методологія дослідження обраної теми побудована на визначенні теоретичного та практичного значення педагогічної спадщини Я. Ф. Чепіги. А також методологія прогнозує вивчення умов практичного використання науково-педагогічних ідей та концептуальних поглядів ученого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
2. Гупан Н. М. Історіографія розвитку історико-педагогічної науки в Україні / Н. М. Гупан. – К. : Нац. пед. ун-т ім. М. Драгоманова, 2000. – 222 с.
3. Дічек Н. Біографічний метод як інструмент дослідження вітчизняної історії педагогіки / Н. Дічек // Шлях освіти. – № 4. – 2001. – С 15–19.
4. Загвязинский В. И. Методология и методика дидактического исследования / В. И. Загвязинский. – М., 1982. – 124 с.
5. Краєвський В. В. Методологія наукового дослідження : посібн. для студентів та аспірантів гуманітарних університетів гуманітарних університетів / В. В. Краєвський. – СПб. : СПб. ГУП, 2001. – 144 с.
6. Основи наукових досліджень : навч. підручник / [В. І. Саюк, О. Л. Ануфрієва, Н. Ю. Волянок та ін.] ; за ред. В. І. Саюк, Є. Р. Чернишової. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 144 с.
7. Педагогіка вищої школи : навч. посібник / за ред. Курлянд З. Н. ; авт. кол.: [І. О. Бартенєва, І. М. Богданова, І. В. Бужина та ін.]. – О. : ПДПУ ім. К. Д. Ушинського, 2002. – 344 с.
8. П'ятницька-Позднякова І. С. Основи наукових досліджень у вищій школі : навч. посібник / І. С. П'ятницька-Позднякова. – К., 2003. – 116 с.
9. Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінологічних словосполучень / уклад. Л. Пустовіт, О. Скопненко, Г. Сьота, Т. Цимбалюк ; за ред. Любові Пустовіт. – К. : Видавництво «Довіра», 2000. – 1018 с.
10. Степанова Т. М. Трансформації змісту передшкільної освіти в історії розвитку вітчизняної дошкільної педагогіки (кінець ХІХ – ХХ століття) : монографія / Т. М. Степанова. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2011. – 424 с.
11. Сухомлинська О. В. Персоналія в історико-педагогічному дискурсі / О. В. Сухомлинська // Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. – К. : А.П.Н., 2003. – 67 с.
12. Тлумачний словник української мови : в 4 т. / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : АКОНІТ, 2001. – Т. 2. – 539 с.
13. Философский энциклопедический словарь / ред. сост. Е. Ф. Губский и др. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 576 с.